

УДК 94(477,72)''1941-1944''

**Лариса Цибуленко
Геннадій Цибуленко**

ФОРМАТ І МЕХАНІЗМИ «НОВОГО ПОРЯДКУ» ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ НА ХЕРСОНЩИНІ 1941-1944 рр.

Актуальність теми визначається загостренням суспільної дискусії, що викликане активізацією політичної боротьби, в якій посіли вагомe місце питання 65-ї річниці завершення Другої світової війни, нагородження званням героїв України С. Бандери і Р. Шухевича, неоднозначним ставленням до характеру війни та різних військових формувань, що брали у ній участь. Це розбурхало українське суспільство у сприйнятті багатьох складних питань нашої історії цього періоду. Нова хвиля суперечок і гострих дискусії щодо оцінок ролі різних сил у війні потребують зважених визначень і неупередженого висвітлення до подій, особливо в царині маловідомих сторінок життя народу України у складних умовах Другої світової війни.

Традиційна радянська історіографія чітко визначала ті теми, які можливі були для вивчення воєнної доби. Вони торкалися виключно боротьби радянських сил проти німецько-нацистської окупації й злочинної діяльності окупантів та їх посіпак. У наш час до цієї тематики додалася проблематика боротьби національних сил проти радянсько-комуністичного режиму, його злочинів щодо українців. У дійсності тільки розпочинається всебічне вивчення означеної теми, що дозволить здолати полярні підходи, в яких втрачається об'єктивність через радикалізацію оцінок сторін.

За останні п'ять років було проведено ряд ґрунтовних дисертаційних досліджень, в яких знайшли відображення різні сторони життя народу України доби окупації. В роботах В.А. Несторенка [1], А.В. Фоміна [2], В.М. Удовика [3] та А.В. Скоробогатова [4] розкрито загальні риси окупаційного режиму та діяльність військово-адміністративних та господарських структур, показано стан сільського господарства, промисловості, торгівлі, культури та розвиток самоврядування у військовій зоні – у Чернігівській, Сумській, Харківській, Луганській та Донецькій областях, а також на Київщині і Полтавщині.

Аграрній сфері присвячено роботи Н.М. Глушенка [5], С.І. Власенко [6] та Л.А. Ковальської [7]. У них висвітлено обґрунтування засад воєнно-економічної політики німецької верхівки щодо України, розкрито механізми розробки «нового аграрного порядку», основні заходи з використання сільськогосподарської продукції в економічних інтересах рейху, досліджено соціальне становище працюючих селян і соціальну політику нацистів в умовах окупації України. Також розкрито сприйняття населенням означених заходів.

Низку праць присвячено соціокультурній сфері діяльності окупаційних органів на теренах рейхскомісаріату «Україна». До цих робіт належить праця І.М. Спудак [8], в якій розкрито загальні питання ролі органів місцевого

самоврядування у реалізації окупаційної політики, діяльність «нової влади» щодо соціального забезпечення населення, проаналізовано політику окупантів в освітній сфері, напрямки діяльності наукових установ. У роботах М.О. Бистої [9] та В.В. Гінди [10] детально вивчено особливості освітньої політики окупантів, роботи редакцій та друкарень на теренах Донецької, Луганської, Житомирської та північних районів Вінницької областей.

Важливе місце у вивченні періоду німецько-нацистської окупації України посідають праці, в яких розглядаються гостродискусійні проблеми колабораціонізму, як роботи В.О. Шайкана [11] і І.І. Дерейка [12], вивезення населення до Німеччини – роботи Т.Д. Лапан [13] і Т.В. Пастушенко [14] та голокосту – роботи О.М. Гончаренка [15] і Н.В. Сугацької [16].

В означеній низці досліджень не тільки методологічно по-новому розглянуто процеси на теренах України доби окупації, але й вперше введено до наукового обігу значний масив раніше маловивчених або поданих тенденційно архівних матеріалів окупаційної влади. Ці перші наукові дослідження охоплювали або окремі сфери життя, або локальні регіони. У роботах, де робилися оцінки процесів у загальноукраїнському просторі, дослідницька база виключно ґрунтувалася на фондах центральних архівів, що репрезентували центральні структури: рейхскомісаріат «Україна», штаб імперського керівника Розенберга для окупованих східних областей, німецьку групу армій «Південь». Також використовувались фонди регіональних управлінь генеральних округів, де зібрано узагальнюючі матеріали, директивні рішення, звіти крупних посадовців і військових та загальностатистичну інформацію. Матеріал низових управлінських структур та органів самоврядування в означених дослідженнях репрезентував, виключно, східні, північні та частково центральні області України.

Виходячи з цього, ми вважаємо за необхідне акцентувати увагу на вивченні Південного регіону і зосередити увагу, в першу чергу, на матеріалах сільських і районних органів управління і самоврядування. На нашу думку, саме в цьому просторі відбувалося реальне втілення доктринальних позицій і господарських ініціатив III Рейху, формувалося реальне поле суспільно-політичного, соціокультурного та економічного управління і виявлялося сприйняття різними групами населення нового режиму. Саме тому для уникнення заполітизованості розгляду теми війни, ми вважаємо за необхідне ввести у загальний простір наукового пошуку розгляд реального життя основної маси населення, що безпосередньо не приймала участі у військово-політичному та ідеологічному протистоянні, а, виживаючи в умовах війни під тиском тоталітарних режимів, була ключовим гарантом виживання народу.

Ця проблема нам здається надзвичайно важливою тому, що дозволить простежити динаміку трансформацій суспільно-політичної свідомості та соціально-економічних і духовно-світоглядних пріоритетів за умов перманентного переходу з одного тоталітарного простору до іншого та дозволить, нарешті, донести історію тих, хто за радянською догматикою

взагалі не підпадав під формат вивчення через їх зрадницьку позицію через статус населення, яке перебувало на окупованих територіях, а отже не заслуговувало на згадку. Таким чином, з історичного поля випадала більшість людей, яких радянський режим спочатку винищував, а потім, не маючи можливості безмежно третирувати, просто намагався замовчати.

З приводу цього нами ставилося завдання здійснити історичну розвідку того як реалізовувалися принципи «нового порядку», впровадженого німецько-нацистськими окупантами, і як положення ідеологічної доктрини, загальні політичні засади та господарські ініціативи реалізовувалися в умовах прямого контакту з населенням, як вони виявляли себе в умовах реального буття на місцях. Особливо нас цікавила проблематика вивчення історії селянства – найбільш консервативної верстви, яка зазнала наймасовіших репресій і глобальних соціально-економічних перетворень у контексті вивчення епохи динамічних кардинальних змін окупаційного періоду і періоду рерадянзації 1941–1947 рр.

Географія дослідження охоплює сучасну Херсонську область, територія якої в означений період входила до складу двох генеральних округів (областей) [17]. Правобережна Херсонщина перебувала під юрисдикцією генерального округу «Миколаїв» і складалася з округів «Херсон» та «Олександрштадт» (Велика Олександрівка – перейменована за дозволом Рейхскомісара України з 1 травня 1942 р. [18, арк. 90]). Лівобережна Херсонщина перебувала під юрисдикцією генерального округу «Крим» (пізніше підокруг «Таврія» з центром у Мелітополі) і складалася з округів «Генічеськ», «Каховка» та «Олешки» (суч. Цюрупинськ).

Джерельну базу дослідження становлять матеріали фонду Р-1520 – Сільські управи Херсонщини, в якому зберігаються планово-звітні документи сільських управ та громадських господарств, розпорядження і накази районних, міських та сільськогосподарських управ, обласних (окружних) та сільськогосподарських комендатур, різних підрозділів окупаційної влади на місцях (відділи освіти, районна міліція, філії держбанку, біржа праці тощо). Всі ці матеріали в їх комплексному дослідженні дозволяють реконструювати реалії повсякденного життя людей в умовах окупації і побачити певні закономірності і схожість тоталітарних систем, відстежити засади впровадження «нового порядку», визначити напрямки і механізми втілення його елементів та побачити його сприйняття населенням. Матеріали фонду дозволяють подивитися під іншим кутом та через призму особистісної складової суспільства на дії місцевих окупаційних чиновників, колабораційних службовців допоміжних органів управління та пересічних людей.

Однією з перших проблем, яку ми пропонуємо розглянути у цій історичній розвідці є формат і механізми «нового порядку». Ця сфера була для нового режиму не менш актуальною через складність завдання – утримувати в стані лояльності до нової влади місцеве населення. В цій царині можна виділити декілька ключових напрямків.

Першим можна визначити принципи загального бачення організації нових умов життя населення. Окупувавши Херсонщину протягом серпня – вересня 1941 р. [19, с. 54-55], окупаційна влада зразу ж чітко виклала своє бачення нових умов життя. Вони зводилися до наступного: «Вся без винятку зброя та бойові припаси, спорядження німецьке та радянське, передатчики та радіоприймачі повинні бути здані до комендатури. У кого потім буде знайдено перераховане обладнання, того буде розстріляно. Хто буде саботувати утвердження німецької влади та чинити шкоду (нищення телефону, залізниць, електростанцій, отруєння водоймищ) – буде розстріляний. Хто буде переховувати червоноармійців або їм допомагати – буде розстріляний. З 20.00 до 4.00 забороняється цивільному населенню ходити по вулицях. Забороняються пограбування, цей злочин карається смертю. Всі вкрадені речі з державних установ, складів, виробництв потрібно негайно здати до комендатури. Хто до 20 серпня 1941 р. не здасть вкрадені речі буде розстріляний» [18, арк. 136]. У грудні 1941 р. приймається рішення про вилучення «...примусовим порядком в усіх громадян борошна і зерна незаконно придбаного ними без грошей під час відступу Червоної Армії зі складів Заготзерна, з потоплених суден і барж, зі складів, колгоспних та радгоспних комор і токів» [20, арк. 107]. У 1942 р. Гебітскомісар Олександрштадтського округу штурмбанфюрер СС Шульце вимагав негайно провести за допомогою української поліції вилучення розграбованого населенням з дитсадків майна, а на тих хто приймав участь у їх пограбуваннях передбачалося накладення штрафів [21, арк. 67].

Суворе покарання очікувало і тих хто займався крадіжками майна і речей з домів осіб, які були заарештовані або перебували під слідством [22, арк. 39].

Нова влада чітко визначила свої позиції й у сфері проявів до радянського режиму та тих хто був готовий підтримувати антиокупаційні сили. У жовтні 1941 р. до місцевого населення було доведено наказ, за яким у випадку озброєного нападу на будь-кого з боку партизан та інших розбійників проголошувалося, що в першу чергу, будуть притягнуті до відповідальності та розстріляні члени партії, які знаходяться в даному населеному пункті, а також особи, які надають підтримку партизанам і розбійникам. Особливо підкреслювалося, що тим хто мав до цього часу зброю, загрожує смертна кара [20, арк. 81]. Проте, мабуть вилучити зброю у населення репресивними заходами повністю не вдавалося. Тому з листопада 1942 р. Верховним командуванням Криму пропонується винагорода тим особам, які вкажуть місця зосередження зброї, боєприпасів та іншого воєнного спорядження. Винагороду передбачали видавати продуктами харчування у розмірі відповідному грошовому еквіваленту [22, арк. 37].

Позиція жорстокості до будь-яких проявів непокори загострилася з початком 1942 р. Великоолександрівський окружний комісар у січні змушений був констатувати, що: «...з початком війни німецькі війська перейшли на зимові квартири. Користуючись цим, радянські війська мали

деякі місцеві успіхи. Так як крім цього Головне командування німецьких військ нічого не давало про подвиги німецьких військ, деякі особливо придатні до цього люди рахували, що красні війська з свого боку мусять бути у великому просуванні вперед і вже в найближчі дні мусять прибути в нашу область. Перший час я рахував цю справу дитячою балаканиною і не приділив їй уваги...» Проте, як тільки проти цивільної влади було вчинено акти помсти Великоолександрівський окружний комісар вибрав 4 ватажків і розстріляв. У зверненні до населення німецьке керівництво наголошувало на тому, що кожна розумна людина знає, що радянські війська розбито настільки, що вони ніколи не повернуться. Звертаючись до «української держави», визволеної від радянського лиха, окружний комісар проголосив наступні принципи: хто говорить чи діє проти німецьких військ, той діє і проти німецької Держави; потрібно заявляти про тих хто розповсюджує листівки, інформацію про «совети» для того, щоб оштрафувати цих порушників; українському населенню мусить бути ясно, що кожен хто прихильно ставиться до радянської влади, є ворогом Німецького народу і повинен бути страчений» [18, арк. 122].

Жорстокою була і політика щодо збереження сільськогосподарських продуктів, що вироблялися в громадських господарствах (колишні колгоспи – авт.). Так, командувач військами Криму 26 вересня 1942 р. у своєму наказі визначив: «...у випадку якщо ворожі агенти спробували б знищити врожай і зруйнувати благодать настільки копіткою обробку ланів, всі землероби спільно з німецькими військовими силами, а також кожний чесний не більшовицький громадянин встануть на захист врожаю і знищать більшовицьких злочинців. Громадські господарства або села, що не охороняють врожай і майно на достатньому рівні від більшовицьких злочинців і зрадників, будуть каратися і відповідати за нанесені збитки у залежності від їх розмірів і кількості». Покарання визначалися гіперсуворого формату. Наголошувалося, що у «...випадку якщо винуватці не будуть знайдені, покарання понесуть громади або відповідальні керівники та всі особи здатні нести охорону. У випадках неупередженого або цілеспрямованого шкідництва, яке призвело до знищення об'єктів сільгоспвиробництва або неповідомлення влади чи ухилення від перешкоджання діям шкідництва, особи, в залежності від розміру шкоди, будуть каратися грошовими штрафами, арештами та розстрілами з частковою або повною конфіскацією майна» Відповідальність перед місцевими комендатурами за організацію охорони врожаю несуть районне керівництво та старости [23, арк. 186].

У 1942 р. режим пересування вулицями практично залишався без змін, маючи окремі відмінності для різних районів Херсонщини. Так, Великоолександрівським окружним комісаром з січня заборонялося ходити по вулицях вже після 20.00 [18, арк. 106, 135], а Скадовська районна управа (ген. обл. Крим) час пересування по вулицях встановлювала з 5 годин ранку до 7 вечора, порушникам наказу загрожував арешт. Після 8 вечора

заборонялося, навіть, виходити за межі садиби. За це порушників чекали примусові роботи терміном на 1 рік [22, арк. 84; 23, арк. 223; 24, арк. 105]. Всілякі збори громадян дозволялися лише тоді, коли про них не пізніше як за 24 години повідомлялася окружна комендатура, яка надавала дозвіл на організацію таких зборів [24, арк. 50].

Вводився жорсткий контроль за транспортними і рибальськими човнами. Усі вони ставилися на облік для оподаткування, повинні були бути зібрані в одному місті й прикуті до берега. Пересування ними було можливим тільки з дозволу старост сільських управ і шутцманів, для рибалок дозвіл видавався райуправою на місяць. Категорично заборонялося переправлятися населенню через Дніпро, контроль за чим покладался на підрозділи української міліції [20, арк. 25; 25, арк. 41, 92]. Навіть ловля риби вудками, сітками та іншим приладдям заборонялася. Право рибалити у вихідні та свята надавалося тільки за відповідним дозволом. Особливо чітко наголошувалося на забороні рибалити в робочій час [24, арк. 105], що мабуть було поширеним явищем.

Чільники «нового ладу» в лютому 1942 р., наголошуючи на тому, що «Німецька Армія бореться за визволення європейських народів і за це помирають щоденно сотні німецьких солдатів, що німецький народ в боротьбі з «жидівським більшовизмом і жидівським капіталізмом» несе найтяжчі людські жертви, гарантуючи цим свободу і майбутнє українського і російського народів, заявляли, що «український народ мусить усвідомити» цю велику боротьбу і з повною відповідальністю виконувати свої обов'язки. Тому німецький народ має право вимагати співпраці, з огляду на що за наказом від 19 грудня 1942 р. вводиться трудова повинність у зайнятих східних областях. Праця по місцю роботи була обов'язковою. Невихід на роботу, ухилення від неї суворо каралося. Найжорстокіші покарання передбачалися тому, що ухилення від трудової повинності кваліфікувалися як допомога ворогу і саботаж [18, арк. 114; 20, арк. 56; 26, арк. 50]. Організація праці стала одним із ключових завдань нового режиму.

Для ефективнішого виконання трудової повинності окупаційна влада запроваджувала власну організацію праці селянства Херсонщини. Для виправдання «нового порядку» було запропоновано ідеологічне підґрунтя. У зверненні до «Сільських старост і голів колгоспів» наголошувалося, що «...протягом 12-13 років існування колгоспів вся земельна територія, засоби виробництва й інші матеріальні цінності, зведені і прилаштовані для ведення укрупненого машинізованого господарства, при якому були великі можливості для окремих осіб і груп байдикувати і жити з привілеями за рахунок сумлінних трударів, які отримували за свою працю обмежену можливість напівголодного існування, що в результаті отруїло у них любов до праці і позбавило його приватної господарської ініціативи». А тому керівництво Голопристанської районної управи, констатуючи, що «...переможна німецька армія вигнала з української землі ненависних більшовиків...» заявляла, що ця армія завоювала нам «право на

реорганізацію нашого сільського господарства і ліквідацію колгоспів» [20, арк. 29].

Усвідомлюючи, що реорганізація колгоспів на ґрунті нових законів потребує довготривалого періоду на підготовчі роботі, тому керівництво районних управ планувало проведення весняної посівної кампанії 1942 р. спільними силами усім сільським населенням і з високим рівнем усвідомлення важливості завдання. З метою максимального засвоєння площ посівами постала потреба внесення зміни в організацію загальної праці. За розпорядженням Олешківського окружного коменданта Липке (Олешківський, Голопристанський і Скадовський райони) передбачалося: 1) проведення польових робіт з ранку і до пізнього вечора у будні, вихідні і святкові дні; 2) створення таборів у полі для забезпечення цілодобового перебування на місці робіт, без відлучок додому; 3) організація в полі громадського харчування; 4) створення бригад, поділених на упряжки, за якими закріплювалась тяглова сила та інвентар, і до кожної бригади, упряжки та окремого робітника доводилось конкретне планове завдання; 5) підбір для організації польових робіт кращих господарів; 8) проведення щоденного обліку виконаних робіт за кількісними й якісними показниками з можливістю підведення підсумків по закінченню робіт по кожному учаснику посівної кампанії; 9) запровадження з метою заохочення особам, що продемонстрували високе виконання посівної програми і гарний догляд тягової сили, відповідні премії і першочергове зарахування на отримання прав на самостійне господарювання [20 арк 26, 29, 39]. Усвідомлюючи, що «...всякі недільні дні та свята піднімають працездатність кожної людини», окупаційна влада наголошувала на тому, що для подолання «...викликаного советами лиха..., ...окремі особи мусять вміти відмовитися» від цього і «кожен день будуть працювати з ранку до вечора». Єдині свята, які гарантувалися у 1942 р. як вихідні були: Новий рік – 1 січня, Пасха – 5-6 квітня, Свято праці – 1 травня, Трійця 24-25 травня, Різдво – 25-26 грудня [18, арк. 122].

Прагнучи максимально досягти найвищого рівня працездатності населення на підставі Постанови німецького керівництва про новий земельний лад, про збільшення присадибної землі, районні управи зобов'язували сільські управи якнайбільше приділяти цьому уваги і добиватися такого стану, щоб все працездатне населення було зайняте працею на полі та у садибах, щоб надалі цілком позбутись безтурботного марнування часу та гулянок по вулицях у робочій час. Наголошувалося, що «...село повинно жити напруженою, діловою працею» [20, арк. 37]. Робочий режим 9-ти годинних сільськогосподарських робіт у громадських господарствах для людей і тягової сили встановлювався наступний: початок роботи з 5 години ранку до 11 години дня (з відпочинком з 8.30 до 9 год.), потім з 11 години до 13.00 обідня перерва, з 13.00 до 16.30 продовження роботи [27, арк. 50]. На території встановлювався берлінський час, для чого стрілки потрібно було перевести на 1 годину назад [28, арк. 194].

Новий трудовий режим передбачав і взяття на облік уже з жовтня 1941 р. молоді віком від 14 до 20 років для притягнення її до обов'язкової трудової повинності, крім тої її частини, яка вже працювала в колгоспах, установах і на підприємствах. Незадіяну у сільськогосподарському виробництві та на підприємствах молодь передбачалося використовувати на ремонті шляхів, приведенні місцевості у належний стан, прибиранні та ін. Передбачалося створення окремо чоловічих і жіночих бригад по 20-30 осіб. Робота, яку вони повинні були виконувати, вважалася громадською, тобто для блага народу, що не передбачало оплати. Робочій час для молодіжних бригад становив на день 4 години. Початок і кінець робіт визначався рішенням управ у кожному населеному пункті [20, арк. 56, 81]

Приділяючи педантичну увагу до організації роботи і звітності німецьке керівництво і районні управи ретельно стежили за співпрацею сільських громад з військовими частинами. Така ситуація була викликана безсумнівним пріоритетом військових окупаційних сил, з одного боку, та прагненням максимально стимулювати активну роботу селян, що мало для харчового забезпечення вермахту і Німеччини, з іншого боку, не менше значення. Саме тому протягом 1942 р. було проведено облік вилученого майна громадських господарств (інвентар, коні, худоба і т.п.) військовими частинами, яке було визначено як складова обов'язкових держпоставок [27, арк. 11].

Роботи для військових частин здійснювалися за чіткими тарифами. Робочий день пари коней коштував 29 крб., а робітника – 8 крб. [22, арк. 39]. У зв'язку із масовим залученням людей і тяглової сили на виконання робіт для військових частин м.Скадовська райуправа 5 лютого 1943 р. всім сільським управам запропонувала налагодити чіткий облік таких робіт зі вказівкою дати, замовника, кількості задіяних коней та підвід, маршрут перевезення, назви і ваги вантажу. Це робилося для того, щоб надавати повідомлення про витрати людино- і коне днів для частин, які не оплатили виконані роботи [26, арк. 213, 216].

Проте, найбільші проблеми виникали у стосунках з румунськими частинами. Вже з грудня 1941 р. окружні коменданти вимагали доповідати про порушення румунськими військовими частинами: вимагання поставок харчів, худоби без відповідних дозволів органів влади, конфіскація коней [20, арк. 106, 166]. Обсяги таких конфіскацій були досить значними, але запропонована у липні 1943 р. форма вирішення проблеми здійснювалася шляхом витребування усіх збитків, завданих румунськими військовими частинами під час їх виведення через німецьку місію в Румунії. Для цього було необхідно надати до райуправи клопотання про відшкодування збитків, квитанції та свідчення постраждалих [26, арк. 38].

Наступною сферою організації «нового ладу» стало завдання відправки трудових ресурсів до Німеччини. Німецьке командування в регіонах подавало це як акт піклування і заохочення.

Так, олександрштадтський окружний комісар у 13 липня 1942 р. у зверненні до населення констатував, що «...перший транспорт кількістю 1000 чоловік з нашої області повинен через декілька днів відправитися в Німеччину... Я знаю, що у короткий термін ці люди будуть писати листи, в яких вони будуть описувати красоти Німеччини. Проте, не дивлячись на це, я прошу, щоб населення перестало писати заяви на відправку до Німеччини, тому що другий транспорт з нашої області туди неможливий. Відправка до Німеччини, між іншим, є **нагородою за хорошу працю** (виділено нами – авт.)... В одному випадку мені довелося відправити двох дівчат з с. Архангельського назад, які всупереч мого наказу хотіли їхати в Німеччину, тому що вони... тільки хотіли бути великими панянками» [18, арк. 65].

У липні вже наступного року Олешківський гебітскомісар (окружний комісар) змушений був констатувати: «...безсоромні підбурювачі збудили населення щодо вербування робочої сили для Німеччини і саботували цей захід шляхом розповсюдження неправдивих слухів. Набирання робочої сили для Німеччини є справою тимчасовою та є внеском, який український і російський народи приносять для свободи Європи, а також для власного майбутнього». Було надано розпорядження про арешт тих, хто відмовлявся з числа визначених для трудової повинності й втікав або переховувався. Також окружний комісар повідомляв, що йому «...стало відомо, що деякі старости, зловживаючи своїм положенням, вносять до списків тих, хто їм не подобається, тобто тих, хто не відповідає вимогам направлення до Німеччини. У той же час до списків старости не вносять своїх родичів і близьких та осіб, від яких отримали дарунки.» [26, арк. 50]. Та попри всі заяви офіційної влади та широкомасштабну агітацію й пропаганду населення вже вичерпало ресурс добровольців-остарбайтерів і тих, які прагнули поїхати за щасливою долею, вже не було.

Про стан розчарування Німеччиною може свідчити такий факт, що величезна маса документів сільських управ складалася на агітплакатах про райдужне життя українців у Німеччині. 3 серпня 1942 р. голова Голопристанської райуправи Бедов видав постанову, відповідно до якої накладалося накладення штрафу на старосту Пам'ятнянської сільської управи (суч. с. Пам'ятне сільської ради селища Садове Голопристанського району) Матвеева на 200 крб. і писара Бірюкова на 100 крб. за складання звіту на агітплакатах [20, арк. 129].

У той же час архівні матеріали містять значний обсяг інформації про роботу органів управління щодо захисту сімей, члени яких виїхали в Німеччину. Так, в Олександрштадтському окрузі почалося розкрадання «майнових цінностей (меблі, посуд тощо) та худоби й птиці тих, хто відбуває трудову повинність у Німеччині». Окружний комісар 31 липня 1943 р. надав розпорядження сільським старостам про забезпечення зберігання майна, худоби, птиці й врожаю з присадибних та орендних ділянок остарбайтерів, для чого воно приймалося згідно опису на облік до громади. Відповідальність за його збереження покладалася на старост сільських управ

і громади. У розпорядженні наголошувалося, що ці дії спрямовані на те, щоб «...ті, хто відбуває трудову повинність повинні бути переконані, що після повернення з Німеччини вони отримають своє майно у цілісності» [26, арк. 55]. Крім цього всі сім'ї «тих осіб, які **від'їхали добровільно** (виділено нами – авт.) на заробітки до Німеччини», бралися на облік для отримання грошової допомоги в сільських управах [29, арк. 71; 30, арк. 32-33].

За спеціальною формою підлягали обліку усі, хто перебував на утриманні з обов'язковим виділенням старих і дітей до 16 років та осіб, які мають довідки про непрацездатність і право на отримання допомоги. Обов'язковою вимогою було вказування у облікових документах національності [22, арк. 152]. Також сім'ї остарбайтерів, в першу чергу, забезпечувалися кормами та пальним [21, арк. 11].

Не менш важливою сферою діяльності окупаційного режиму стала організація оподаткування населення. Прагнути максимально виставити себе як режим, для якого головна мета – це піклування про людей, органи управління декларували, що «...стягнення податків з населення має на меті відкриття безоплатного навчання в школах, відновлення лікарень, утримання старостату та інші потреби району». З цього приводу, старостам наказувалося проводити роз'яснювальну роботу серед населення, щоб податки збиралися в строк. Терміни сплати податків чітко регламентувалися.

Не оминув оподаткування період кінця 1941 р., коли в умовах бойових дій відбулося поглинення Херсонщини. Податком обкладалися громадяни – чоловіки від 18 до 60 років і жінки від 18 до 50 років, а також ті, яким у податковому році виповнювалося 18 років. (податок за 1941 р. становив 30 крб.). Сільгосподаток брався з громадських господарств у розмірі 3 % з валового прибутку. Податок з підприємств кустарних та промислових (млини, молочні пункти тощо) становив 2 % з валового прибутку. Податок з індивідуального селянського господарства (подвірний податок) за інструкцією вираховувався з площі садиби, кількості корів, коней, човнів рибальських та транспортних. Від загальної суми оподаткування окремою статтею у звітних документах указувалися суми, що звільнялися від податку [20, арк. 25]. Податок на зарплату службовців і робітників бюджетних та госпрозрахункових організацій становив 5% й сплачувався установою [31, арк. 31].

Було визначено категорії населення, які звільнялися від подвірного податку: інваліди, громадяни старші 60 років, вдови або **дружини мобілізованих до лав Червоної Армії** за умови відсутності у їх сім'ях працездатних осіб, а також за відсутності в їх господарствах корів, саду чи винограднику. Також не обкладались подвірним податком особи, які обкладалися окремим податком у 135 крб. [20, арк. 52].

Педантичність німців була настільки високою, що вводились досить екзотичні податки для населення. Так, взявши на облік всі велосипеди, нова влада обклала їх податком [20, арк. 120; 29, арк. 31]. Було запроваджено і

податок на собак. У Великоолександрівському окрузі річний податок за першу собаку становив 300 крб., на кожну наступну по 400 крб. Податок не брався за собак-поводирів для сліпих, пастухів, лісників, охоронців [18, арк. 112]. У Голопристанському районі на собак сторожових, мисливських, шукачів та іншого корисного призначення податок становив 30 крб. на селі та 50 у місті, на безпородних 60 крб. на селі та 100 крб. у місті [20, арк. 154]. У Каланчацькому районі податок на собак становив 150 крб. [29, арк. 77]. Такі податки давали для держави суттєвий прибуток. Так, тільки по Костогризівській сільській управі (суч. с. Костогризове Цюрупинського району) Олешківського району за 133 собаки за 1942 р. було сплачено 19.220 крб. (з 20.100 крб. планових) [32, арк. 146-149].

Нова влада з самого початку взяла під свій контроль торгівлю. З січня 1942 р. населенню заборонялися як продаж, так і обмін рогатої худоби, свиней, овець та різного молодняку без окремої на те санкції комендатури [20, арк. 11]. За постановою Олешківського гебітскомісара від 11 грудня 1942 р. торгувати дозволялося два дні на тиждень по середах і неділях з 7-ї до 12-ї години дня. До продажу на базарах допускалися: продукти споживання всіх видів, що не підлягають обов'язковій здачі; продукти споживання, які підлягали обов'язковій здачі при умові, коли продавець виконав свій план обов'язкової здачі й про це має довідку від місцевого районного коменданта; всі речі господарського й хатнього вжитку, одяг та взуття, коли вони належали власникові та продавалися ним самим або іншою особою за його дорученням, а не перекупником-спекулянтom. Заборонялося продавати на базарах: харчове і фуражне зерно, птицю та сіль; продукти споживання і речі, коли вони продавалися як перекуплені зі спекулятивними намірами; всі єврейські речі, які придбані продавцем незаконно чи видані йому законним порядком для власних потреб, а не для продажу. Такі речі підлягали негайній конфіскації [24, арк. 15].

За розпорядженням гебітскомісара Каховського округу від 16 липня 1943 р. визначалися умови торгівлі на базарах виключно по неділях з 5 до 10 години ранку. Дозволялося продавати продукцію власного виробництва, птицю, кролів, кіз, коней, рогату худобу, свиней та овець. Продаж дозволявся виключно у районі, де проживав продавець. Заборонявся перепродаж виробів і продуктів. Обладнання базарів покладалося на старост сільських управ, де розміщувалися базари. Каланчацькою райуправою Каховського округу такими селами були визначені Каланчак, Хорли, Новокиївка [29, арк. 64]. Рішенням Олександрштадтського окружного комісару від 18 грудня 1942 р. з 1 січня 1943 р. торгівля на базарах заборонялася. Усі лишки продуктів харчування повинні були продаватися до спеціальних пунктів. Речі кустарного виробництва продавалися або до крамниць кооперації, або до німецьких крамниць (гашефтів) в Олександрштадті (Веливоолександрівка) та Кронау (Високопілля) [18, арк. 24].

Суцільна регламентація виключно всіх сфер життя потребувала і тотального контролю за всім населенням краю. Саме тому задля організації

«нового порядку» окупаційною владою передбачався тотальний контроль за населенням, для чого останнє підлягало обліку. Райуправи збирали списки членів сільських громад, у яких надавалися відомості про склад населення за статтю, національність та по віковим категоріям до 15 років, 15-50-ти років і старших за 50 років [23, арк. 137-138]. Для населення, яке отримало ще радянські паспорти до 1 січня 1941 р., де ще не закінчився термін, залишалися реєстраційними документами, дію яких окупаційні органи подовжили на один рік. Вони мали реєструватися в підрозділах української служби безпеки.

Для осіб, які не мали паспортів, видавалися спеціальні посвідчення. Для отримання посвідчення подавалася інформація про місце народження, термін проживання у новому пункті, інформація про місце з якого здійснено прибуття, причини прибуття та відсутності паспорта. Ці відомості засвідчувалися підписами двох свідків та завірялася сільською управою, а вік підтверджувався медичною довідкою. Особи, які не одержували посвідчення, владою розглядалися як партизани, що передбачало відповідні засоби покарання [29, арк. 69 зв.; 31, арк. 44].

Зі встановленням цивільної адміністрації на Херсонщині нова влада намагалася взяти на облік все, що представляло цінність. З січня 1942 р. проводиться загальний облік захопленого майна. Колгоспами подавалася інформація про посівні площі та обсяги посівного матеріалу, наявність тягової сили. Остання була настільки важливою, що надавалися спеціальні розпорядження про її окремий облік. Так, всіх коней, які були в наявності у підприємств та установ, переписували та вказували їх реальних власників у разі їх перебування у тимчасовому користуванні. Реєструвалися всі кінні транспортні засоби в колгоспах, радгоспах та індивідуальних господарствах з фіксацією видів повозок вантажних одно- та двокінних, пасажирських – тачанок, бедарок та бричок [20, арк. 12; 24, арк. 69, 131].

До 13 листопада 1941 р. вимагалася провести інвентаризацію майна управ, установ та підприємств. Як вказувалося вище обліковувалися, навіть, собаки, човни і велосипеди. Цьому приділялася серйозна увага. Окупаційні органи встановили жорсткі вимоги - до 15 липня 1942 р. надіслати до фінансового відділу відповідні відомості на зареєстровані велосипеди із вказівкою всіх вихідних даних (заводський та реєстраційний номери) та окремий список на тих, хто не зареєстрував човнів і велосипедів [20, арк. 100, 120; 28, арк. 125]. Тобто передбачалися контрольні заходи щодо виконання розпоряджень та унеможливлення ігнорування реєстрації приватного транспорту частиною населення.

Продовження – у наступному випуску

1. Нестеренко В.А. Окупаційний режим у військовій зоні України в 1941–1943 рр. (Адміністративний, економічний та соціокультурний аспекти): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Нестеренко Вадим Анатолійович. – К., 2005. – 23 с.

2. Фомін А.В. Вплив нацистської окупації на соціальну сферу України (1941–1943 рр. За матеріалами Донецької, Луганської і Харківської областей): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Фомін Андрій Володимирович. – Луганськ, 2007. – 23 с.
3. Удовик В.М. Німецько-фашистський окупаційний режим (1941–1944 рр.) на території генеральної області «Київ» (Київська та Полтавська області): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Удовик Володимир Михайлович. – К., 2005. – 17 с.
4. Скоробогатов А.В. Харків у роки німецької окупації (1941–1943): автореф. дис. ... д-ра. іст. наук : 07.00.01 / Скоробогатов Анатолій Васильович. – Харків., 2006. – 30 с.
5. Глушенок Н.М. Аграрна політика Німеччини в рейхскомісаріаті «Україна» 1941–1944 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Глушенок Наталія Миколаївна. – К., 2005. – 17 с.
6. Власенко С.І. Аграрна політика німецьких окупаційних властей на території військової зони України (1941–1943 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Власенко Світлана Іванівна. – К., 2007. – 18 с.
7. Ковальська Л.А. Сільське господарство Донбасу в роки Великої вітчизняної війни (1941–1945 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Ковальська Леся Андріївна. – Донецьк, 2008. – 21 с.
8. Спудак І.М. Німецька окупаційна політика у соціокультурній сфері в Рейхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Спудак Ірина Миколаївна. – Запоріжжя, 2007. – 19 с.
9. Бистра М.О. Система освіти в Донбасі в роки Великої Вітчизняної війни: автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Бистра Марія Олександрівна. – Донецьк, 2006. – 21 с.
10. Гінда В.В. Освіта в роки німецької окупації у генеральному окрузі «Житомир» 1941–1944 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Гінда Володимир Васильович. – Черкаси, 2007. – 18 с.
11. Шайкан В.О. Колабораціонізм на території Рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в роки Другої світової війни: автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / Шайкан Валентина Олексіївна. – Донецьк, 2006. – 39 с.
12. Дерейко І.І. Місцеві військові формування Збройних сил Німеччини на території Рейхскомісаріату «Україна» (1941–1944 роки): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Дерейко Іван Іванович. – К., 2006. – 21 с.
13. Лапан Т.Д. Вербування і депортація населення України до Німеччини та умови його праці і побуту у неволі (1939-1945 рр. автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Лапан Тетяна Дмитрівна. – Львів, 2005. – 20 с.
14. Пастушенко Т.В. Остарбайтери з України: вербування, примусова праця, репатріація (історико-соціальний аналіз на матеріалах Київщини): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Пастушенко Тетяна Вікторівна. – К., 2007. – 22 с.
15. Гончаренко О.М. Голокост на території Київщини: загальні тенденції та регіональні особливості (1941–1944 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Гончаренко Олексій Миколайович. – Черкаси, 2005. – 21 с.
16. Сугацька Н.В. Геноцид проти єврейського населення Півдня України в роки німецько-румунської окупації (1941–1944 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Сугацька Наталія Василівна. – Запоріжжя, 2006. – 19 с.
17. Райсхкомісаріат Україна [Електронний ресурс] // Вікіпедія. Вільна енциклопедія [сайт]. – Режим доступу до вид.: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:ReichskommissariatUkraineMap.png> – Райсхкомісаріат Україна. Адміністративний поділ.
18. Державний архів Херсонської області (далі ДАХО), ф. Р-1520 Сільські управи Херсонщини, оп. 4, спр. 1 – Накази Габітскомісара Олександрштадта. 1941–1943 рр. – 141 арк.
19. История городов и сел Украинской ССР. В 26 т. Херсонская область / АН УССР, Ин-т ист. – К.: Глав. ред-я УСЭ, 1983. – 668 с.

20. ДАХО, Р-1520, оп. 3, спр. 1 – Накази і розпорядження Голопристанської районної управи (Великокардашинська сільська управа). 1941–1944 рр. – 222 арк.
21. Там само, оп. 17, спр. 1 – Розпорядження Олександрштадтської районної управи (Новогригорівська с/у). 1941–1942 рр. – 143 арк.
22. Там само, оп. 14, спр. 1 – Накази, розпорядження Скадовської районної управи і райземуправи (Краснянська сільська управа Скадовського районну). 1942 рр. – 186 арк.
23. Там само, оп. 11, спр. 1 – Накази Скадовської районної поліції (Карчинська сільська управа Скадовської районної управи). 1942 р. – 299 арк.
24. Там само, оп. 7, спр. 2 – Розпорядження Голопристанської районної управи (Долматівська сільська управа). 1942 р. – 147 арк.
25. Там само, оп. 6, спр. 2 – Розпорядження Нововоронцовської районної управи. 1941–1943 рр. – 100 арк.
26. Там само, оп. 11, спр. 2 – Накази і розпорядження Скадовської районної управи. 1942–1943 рр. – 244 арк.
27. Там само, оп. 1, спр. 2 – Накази і розпорядження Каланчацької районної управи. 1943 р. – 206 арк.
28. Там само, оп. 13, спр. 6 – Розпорядження Райуправи, Райземуправи щодо порядку проведення сільгосп. робіт (Костогризівська сільська управа Олешківського районну). 1941–1942 рр. – 218 арк.
29. Там само, оп. 12, спр. 3 – Накази районної управи. (Керменчицька сільська управа Каланчацького району) 1942-1943 рр. 193 арк.
30. Там само, оп. 1, спр. 3 – Документи по адміністративному господарству громади «Олексіївка» (Каланчацький район). 1942–1943 рр. – 57 арк.
31. Там само, оп. 13, спр. 2 – Накази Цюрупинської міської міліції (Костогризівська сільська управа Олешківського районну). 1940–1943 рр. – 161 арк.
32. Там само, оп. 13, спр. 12 – Списки одноосібників та членів громад (Костогризівська сільська управа Олешківського районну). 1941–1942 рр. – 190 арк.
33. Там само, оп. 13, спр. 8 – Розпорядження Цюрупинського сільськогосподарського управління (Костогризівська сільська управа Олешківського районну). 1942–1943 рр. – 414 арк.
34. Історія Української РСР. У 8 т., 10 кн. Т. 7. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941–1945). – К.: «Наукова думка», 1977. – 536 с.
35. ДАХО, Р-1520, оп. 16, спр. 1 – Накази і розпорядження. Наталінівська сільська управа Великоолександрівського р-ну Миколаївської обл. 1941 р. – 71 арк.
36. Там само, оп. 13, спр. 4 – Протоколи засідань Костогризівської сільської управи (Олешківський район). 1941–1943 рр. – 305 арк.

The article deals with the nature of the occupation regime and its implementation mechanisms on the territory of Kherson region in the 1941–1944, there are the materials concerning the activity of regional, district and village authorities.